

Honosítás a gyermekirodalom fordításában¹

Varga Orsolya

E-mail: vargaorsolya@hotmail.com

Kivonat: A fordítástudomány egyre többet foglalkozik a gyermekirodalom fordításának kérdéseivel, hiszen speciális helyzete és jellegzetességei miatt általa sokat tudhatunk meg általában is a fordításról, a fordító személyéről és a fordítást befolyásoló tényezőkről. A műhelytanulmány betekintést enged egy ismert holland gyermekirodalmi szerző, Annie M. G. Schmidt néhány meseregényének fordítási problémáiba, megoldásaiba. A meseregényben előforduló tulajdonnevek, földrajzi nevek, reáliák, szójátékok fordításának példáin mutatom be, milyen fordítói módszereket, stratégiákat választott a fordító, és miért, valamint hogyan érhető tetten a fordító hangja, diszkurzív jelenléte. A vizsgált kifejezések hatásában nem az játszik releváns szerepet, hogy azok idegen kultúrából származnak: a hatás legfontosabb elemei a felismerhető, mégis egyedi és meseszerű (nyelvi) környezet, a (nyelvi) humor és játék. Az alkalmazott fordítási stratégia tehát a honosítás, ugyanakkor a cselekmény, illetve a történet nyelven túli elemei egyértelműen tükrözik a forrásnyelvi kultúrának a célnyelvi kultúrában esetleg idegen vonásait. A gyermekirodalom fordítására általánosságban is a honosítás jellemző, hiszen a fordító arra törekszik, hogy a fiatal célnyelvi olvasó képes legyen feldolgozni és ismeretei alapján értelmezni a fordítást.

Kulcsszavak: gyermekirodalom, fordítási stratégiák, relevanciaelmélet, honosítás, szójáték

1. Bevezetés

A fordítástudomány egyre többet foglalkozik a gyermekirodalom fordításának kérdéseivel, hiszen speciális helyzete és jellegzetességei miatt általa sokat tudhatunk meg általában is a fordításról, a fordító személyéről és a fordítást befolyásoló tényezőkről. Felbátorodván tehát műfordító társaim e folyóiratban megjelent műhelytanulmányain, elhatároztam, hogy összegyűjtöm legutóbbi gyermekkönyvfordításaim érdekes kihívásait, problémáit, megoldásait. Egyetlen holland szerző több meseregényéről lesz szó.

Annie M. G. Schmidt (1911–1995) a holland ifjúsági irodalom valóságos királynője, saját hazájában igazi klasszikusnak számít. Bár írt verseket, dalokat,

¹ A tanulmány a 111786. számú OTKA-pályázat támogatásával készült.

színdarabokat, musicaleket, rádiós és televíziós drámákat, felnőttregényeket is, gyerekkönyvei a legismertebbek. 1988-ban a gyerekirodalmi Nobel-díjként számon tartott svéd Hans Christian Andersen-díj koronázta meg életművét, melyet a zsűri ironikus, szellemes kritikai hangvételéért, szórakoztató, világos, lázadó és egyszerű stílusáért ítélte oda. 2007-ben a „Holland Történelmi Kánon” Schmidtet olyan nemzeti ikonok mellé helyezte, mint Vincent van Gogh vagy Anne Frank. Meseregényei ragyogó humorú, eredeti történetek. Témái, szereplőinek őszintesége és a szóválasztás, a megfogalmazás – mindezek az elemek meglehetősen megdöbbentőek. Az író valamennyi könyvében egyfajta felforgató tevékenységet végez: „vesszőparipája” a hivatalos hatalom, a tekintély és tekintélyelvűség feletti diadal. A gyerekek a megszokott erkölcsi tanulság helyett a tolerancia, a nyitottság, az elfogadás felbecsülhetetlen értékének üzenetét kapják útravalóul. Műve olyannyira a nemzeti kánon része, hogy a híres emigráns író, Kader Abdolah például büszkén hirdeti: az ő könyveit olvasva ismerkedett meg a holland nyelvvel és kultúrával, mielőtt maga is írni kezdett. Itt meg kell jegyezni, hogy a holland társadalomban a gyermekirodalom egyébként is jelentős helyet foglal el az irodalmi poliszisztémában (Joosen és Vloeberghs 2008: 229).

Magyarországon musical készült Annie M. G. Schmidt *Minoes* című meseregényéből *Macskák társasága* címmel, melyet nyolc évig nagy sikerrel játszottak a Kolibri gyermekszínházban. Az eddig hazánkban megjelent kilenc könyvéből hatot fordítottam, jelen pillanatban pedig további két kötetének fordításán dolgozom.

A gyerekkönyvek fordításának amúgy is örömteljes feladatában külön izgalmat és kihívást jelentett a szereplők és a helyszínek, a mesebeli földrajzi nevek, valamint a szójátékok átültetése. A végeredmény a célnyelvi olvasó számára nyilván tökéletesen magától értetődő, a célnyelvi olvasók többnyire evidenciának tekintik a magyar változatot, nincsenek tudatában annak, hogy a legegyszerűbben hangzó megoldások időnként miféle bonyolult „egyeztetésekkel” járnak, milyen sok tényezőt kell figyelembe venni az eredeti szöveg számos tartalmi és formai jegyétől kezdve a háttérismereteken keresztül egészen az illusztrációkig.

Milyen fordítói módszereket, stratégiákat választ a fordító, és miért? Milyen a viszonya a szöveghez és a befogadóhoz? Tetten érhető-e a fordító hangja, diszkurzív jelenléte? A forrásnyelvi és a célnyelvi kultúrák, irodalmak, társadalmi és nevelési normák többnyire eltérnek egymástól. A fordítónak, bár gyökerei saját kultúrájából erednek, lehetősége nyílik arra, hogy hozzáférjen az „idegen” kultúrához. A két különböző világ a fordító fejében találkozik. Érdemes tehát megvizsgálni, hogy a változtatások létrehozója láthatóvá válik-e a szövegben, és ha igen, milyen módon.

2. Szereplők és helyszínek nevének fordítása

A gyermekirodalomban előforduló kitalált tulajdonnevek, földrajzi nevek fordításának problémája hol a kifejezés nyelvspecifikus, hol kultúraspecifikus voltában keresendő. Bár e két kategóriát egyértelműen nem választhatjuk szét, a kultúraspecifikus eset általában összetett: a nyelvi jellegzetességet is magában

foglalja. Időnként ugyanis ezek a mesebeli nevek éppúgy megfelelnek a kulturálisan kötött kifejezések, vagyis reáliák tág értelmezésének, mint a létező tulajdonnevek. Ilyenkor valamilyen valóságos kulturális ismerethez kapcsolódnak, arra reflektálnak. A nyelvi játék, mint bármely szöveg, valamilyen mértékben mindig fordítható: ha nem lokálisan, akkor legalábbis kompenzációval a szöveg szintjén. Először nézzünk meg néhány nyelvspecifikus példát.

2.1. Nyelvspecifikus esetek

Renete

A Titi a parkban (Pluk van de Petteflet) című meseregény fő színhelye a város parkja, pontosabban a parknak egy vad, buja bozótossal benőtt része, mely számos állatnak ad otthont. Az állatok veszélybe kerülnek, mivel a polgármester azt tervezi, hogy kivágatja a park valamennyi fáját, és a burjánzó növényzet helyett kikövezett teret építtet autóparkolóval.

A meseregényben találkozunk egy hippiszerű figurával (amit nemcsak a jellemzés, hanem az illusztráció is igazol), a távoli erdőben magányosan lakó *Renetével*, akihez a főhős elzarándokol, hogy megkérje: mentse meg a parkban lakó állatokat. Az állatokat megmentő szereplő neve egy betűben különbözik a holland remete szótól (kluizenaar = remete; kluizelaar = ?), egyszerűen azért, hogy kifejezze, ez a hős különleges, nem csupán egy a remeték közül.

Hogy kétségtelenül utalás történik a hippi korszakra, a probléma megoldásából világossá válik: a Renete egy cserép növényt ad Titinek. Titinek el kell ültetnie a növényt a parkban, mégpedig ott, ahol a fákat kivágó, parkot átrendező munkások elsétálnak mellette. Kiderül, hogy az egy éjszaka fává cseperedő növénynek varázsereje van: amint az emberek esznek a fa gyümölcséből, azonnal nevetgélni kezdenek, és ellenállhatatlan vágyat éreznek arra, hogy játsszanak. Néhány órán belül szinte az egész város a parkban játszik, még a polgármester is – senki sem dolgozik. Nemsokára óriási kaosz uralkodik a városban: a tűzoltók nem mennek ki, ha tűz van, az orvos nem kezeli a beteget, a tanító nem tanít. Titi végül tehetetlen dühében kivágja a zűrzavart okozó gyümölcsfát. Mindazonáltal a varázsnövényrel elérte célját: a parkot nem bontják le, hiszen a játszó munkások időközben a felhasználandó betonból absztrakt szobrokat készítettek, melyek lenyűgözik a polgármestert. Egyedül a felettébb szigorú és morcos természetű Patyolat néni (Mevrouw Helderder) nem evett a csodagyümölcsből, ám a leszedett szederből lekvárt készített magának, kerek hatvan befőttesüveggel. Neki ezután minden nap egy kiskanál lekvárt ad a kislánya, hogy barátságosabbá, vidámabbá váljon. Ez aztán a valódi holland mese!

Gerlicepark

Az említett park buja növényzettel benőtt részének neve hollandul szó szerint 'galamb'- vagy 'gerlekert' (*torteltuïn*), mely végül – az alliteráció megőrzése híján – a berlini Görlitzerpark hangzására felelve lett magyarul Gerlicepark. Hogy miért? Mert a regény sok szempontból a hippivilágot idézi, és a Görlitzerpark Berlin Kreuzberg negyedében még a manapság is efféle szabadsághangulatot áraszt (és mellékesen a fordító szubjektív élményvilágának is emlékezetes

helyszíne). Jóllehet egyáltalán nem biztos, hogy sokaknak ugyanez az asszociációja támad, ebben a megoldásban mégis par excellence tetten érhető a fordító személye.

Rév farkas

Hogy szeli át a főhős a folyót? Egy rejtélyes komp közlekedik a vízen, melyet egy farkas irányít, neve pedig olyan riasztó, hogy kompjára senki sem mer felszállni. A farkas neve, a *Heen- en weerwolf* két szó összetételében rejlő szójáték: a *heen en weer* jelentése ‘oda-vissza/menettér’ a *weerwolf* pedig ‘vérfarkas’. A megoldások skáláját meglehetősen szűkíti a szöveg és a kép kombinációja. Mivel a könyvet remek humorú illusztrációk tarkítják, és a farkas képe is megjelenik a fejezetben, sajnos a fordításban nem változtathatjuk más ijesztő szörnyeteggé. Adott tehát a mindenki által vérfarkasnak tekintett farkas meg a komp. A fordító néha órákig, napokig vagy hetekig ül és agyal egy-egy szójáték átültetésén, időnként azonban hirtelen sugallattól vezérelve villan be az igazi megoldás. Magyarul a ‘vér’ szó visszafelé olvasva ‘rév’, a révész farkas tehát a Révfarkas, ami a Vérfarkas fordítottja. Miközben Titi tétovázik, merészelje-e hívni a révést a folyóparton álló táblán előírt három füttyszóval, azt gondolja: „[...] de hát egy révfarkas mégiscsak más, mint egy vérfarkas! Biztosan félreolvasták!” (Schmidt 2013a: 44). A farkasról pedig kisvártatva kiderül, hogy olyan szelíd, akár egy bárány...

Göndörgém

Titi másik kalandja egy különös madár körül játszódik, aki egy óriási narancsszínű tojásból kelt ki. Titi a kalandos történet során segít neki megszökni a madármúzeumból, ahol a múzeumigazgató tervei szerint a többi kitömött madár mellé kellene kerülnie. A madár neve *Krullevaar*, ez a nem létező holland állatnév az *ooievaar* (‘golya’) és a *krullen* (kb. hajhullám/göndör fürtök) szavakból áll össze. Az illusztráción egy parodisztikusan hosszú lábú, bodros tollú madarat látunk, ami megint csak behatárolja a megoldások amúgy esetleg szélesebb spektrumát: feltétlenül vízimadárnevet kell tehát keresnünk, majd ehhez hozzáadnunk a ‘bodros’ tulajdonságot, összetett nevet alkotva. Így például a felmerült Bodros Banka nevet el kellett vetnem, mivel nem illett a könyvben ábrázolt madár külsejéhez (a búbos banka ugyanis apró, rövid lábú madár). Természetesen a név ritmikus hangzását is kívánatos megőrizni. Amikor az ember belemélyed a témába, kiderül, hogy annyi vízimadárnév létezik, mint égen a csillag! A kimerítő leltározás során a szűrőn fennakadt a ‘gém’ utótag, mely számos előtaggal rendelkezhet. Ha a magyarul megalkotott mesebeli madárnevet a valódiak közé helyezem, alig tűnik fel a „kakukktójas”: szürke gém, kékcsőrű gém, vörös gém, királygém, fehérhasú gém, nagycsőrű gém, göndörgém.

Mardoska

Annie M. G. Schmidt *Titi és az időjós (Pluk redt de dieren)* című meseregényének egyik főhőse egy harapós kisfiú, akit két hatalmas grizzly medve nevelt fel az erdőben. Miután a fiúcska lobbanékonyságában valakit megharapott, mindig büntudata támad. Innen a neve, *Spijtebijt*, melyet a *spijten* (kb. ‘sajnál/bán’) és a

bijten (harap) igék összevonásával alkotott a szerző. Magyar változata – számos egyéb változat elvetése után – Mardoska, melyben a ‘mar’ és a ‘mardos’ igék különböző jelentései, asszociációi keverednek. „Két megtermett medve nevelte. [...] Hatéves koráig velük élt, így azóta sem sikerült megtanulnia az illetet. Megmarja az embereket. Ráadásul dobálózik. Bármivel képes dobálózni. De utólag mindig mardossa a lelkiismeret” (Schmidt 2013b: 3).

A harapós kisfiú rengeteg bajt okoz a történet folyamán, ám érdemes megjegyezni, hogy – bár Mardoska megszelídítése mindvégig célként lebeg a horizonton – a mese végére sem sikerül leszoknia kellemetlen szokásáról. Nevelőanyja azonban olyan házba költözik kifejezetten Mardoska kedvéért, ahol a medve-nevelőszülők is helyet kaphatnak. A „felforgató” történet a maga sajátos módján tehát ismét toleranciára, elfogadásra buzdít.

Egerencia

Az *Oti megmenti a papáját (Otje)* című meseregény egér szereplői egy szálloda éttermében laknak, ám életük szakadatlan veszélyben forog a szálló macskája és az egérfogók miatt. Egyikük elhatározza, hogy megkeresi a macskák és egérfogók nélküli országot, melynek neve *Musopia*. Hollandul a *muis* (‘egér’) és az *utopia* szavakból áll össze az ország neve. A magyar fordítás az Óperencia népmesei kifejezésből indul ki, amely távoli, mesebeli országot jelöl. Malvin néni, az egér nagynéni azt újságolja Otinak: „Az unokaöcsém [...] vakmerő volt és kalandvágyó, de legfőképpen idealista. Tudod, az mit jelent? Elmagyarázom. Abba az országba vágyott, ahol nincsenek macskák és egérfogók. Azt állította, hogy létezik. Egerenciának hívják. *Megér* egy misét!” (Schmidt 2014: 24). Az utolsó mondatot önhatalmúlag toldottam a szövegbe, egyszerűen nem lehetett kihagyni a megér-egér lehetőséget.

Kény úr

Utóbbi regényben egy szálloda fő-fő vezérigazgatójának holland neve *Meneer Zelf*, szó szerint ‘Önmaga úr’. A *zelf* szó számos, többnyire negatív tulajdonságot jelentő melléknév előtagja lehet: *zelfzuchtig* (‘önző’), *zelfvoldaan* (‘öntelt’), és be is vonzza ezeket az asszociációkat. A történetben a teljes személyzet fél a főnöktől, aki csak nagy baj esetén jelenik meg személyesen. Olyankor tombol, fenyegetőzik, öklével az asztalra csap és ordít. Így hát – elvetve az Egotrip úr, valamint az Éhn úr megoldásokat – a ‘Kény úr’ tűnt a legjátékosabb célnyelvi megfelelőnek. Nehéz volt megállni, hogy ne hagyjam szó szerint az eredetiben „igen, azt hiszem, ön Kény úr” mondatot, de aztán a célnyelvi idióma felülírta a szójátékot tartalmazó mondat kevésbé magyaros lejtését. „Igen, ha nem tévedek, Kény úrhoz van szerencsém” (Schmidt 2014: 161).

2.2. Kultúraspecifikus esetek

A gyermekirodalom kettős közönséget céloz meg, így különböző háttértudást vár felnőtt olvasójától és gyermekközönségétől. Ha a kitalált tulajdonnevek létező nevek parafrázisai, vagy hangzásukban valóságos kultúrafüggő elemekre

utalnak, azok a forrásnyelvi olvasó bizonyos háttérismereteit (amennyiben felnőtt), vagy legalábbis anyanyelvi ösztöneit, megérzéseit (amennyiben gyermek) feltételezik. Ezeket az elvárásokat honosító fordítással át lehet vinni a célnyelvi szövegbe is. Az esetek többségében ugyanis nem a konkrét reália releváns, hanem az, hogy a mese egyedi, különleges, ám mégis valóságyszerű elemeket tartalmaz. Most következzen tehát néhány példa kultúraspecifikus tulajdonnevek átültetésére.

Nagy-Ködös

Térjünk vissza az első példa forrásához, a *Titi a parkban* című meseregényhez, melyben a főhősnek át kell szelnie egy folyót, hogy eljusson a Renetéhez. Hollandul a mesebeli folyó neve *Waas*, ami létező holland folyók nevétől (Maas, Waal) egy-egy betűben különbözik, így a szó a holland olvasó számára nagyon is folyószerű. A feladatnak itt azonban még nincs vége, hiszen a *waas* jelentéssel bíró köznév: jelentése ‘ködfátyol’. A fordító tehát nekiállhat olyan nevet keresni, ami egy betűben különbözik egy valóságos folyó magyar nevétől, ráadásul a név valamiképp magában rejti a ‘köd/pára’ jelentést. Az ember latba veti igen rég nem használt földrajzi tudását és végigpergeti magában, milyen folyókat ismer. Persze a szerencse is megsegíti, nevezetesen, hogy rátalál a Körösökre. Ezek a folyók Sebes-Körös, Fekete-Körös, Fehér-Körös, Kettős-Körös és Hármas-Körös néven erednek Erdélyben, egyesülésük után pedig a Tiszába torkollanak. Ha egyetlen betűt megváltoztatunk, kijön a ‘ködös’, vagyis a *waas* melléknévvé képzett magyar jelentése. Mivel a valódi Körösöknek előtagjuk is van, így lesz igazán folyószerű a mesebeli név: Nagy-Ködös. Itt sem szerencsés megkerülni a jelentést, hiszen a történet egy adott pillanatában valóban leszáll a köd, és Titit feltartóztatja útjában – ezt pedig az illusztrációk is plasztikusan ábrázolják. A ködös vonalon továbbhaladva így a Renete háza felé vezető erdő Ködberek, a folyón túl fekvő helység Ködváros, a Gerliceparkot megmentő csodanövény pedig ködiszeder lett magyarul. Ezek az eredetiben szintén közös töből képzett nevek, de nem ilyen egyértelmű jelentéssel (Hasselerwaard, Hasselbos, hasselbraam).

Kecskekörömnd, Kecskeköröm-tó

Két példát említenek az *Oti megmenti a papáját (Otje)* című meseregény kitárlt földrajzi neveinek magyar fordítására. Egyik helyszín a *Kokkelse plas*, mely a *kokkel* (‘szívkagyló’, *Cerastoderma edule*) szóból képzett melléknévből és a *plas* (‘tó’) szóból áll. Magyar fordítása, a Kecskeköröm-tó, honosítás a javából, hiszen a balatoni kecskeköröm az 5 millió évvel ezelőtt fokozatosan kiédesedő Pannon tengerben élő *Congerina unguia caprae* nevű kagyló lekoptatott maradványainak népies elnevezése. A tó melletti kisváros neve a hollandul ugyanebből a töből képzett *Kokkelburg*, ha szó szerint fordítanánk, ‘Szívkagylóváros’. A forrásnyelvi név azonban nem ilyen meseszerű, úgy hangzik, mintha valódi városnév lenne, hiszen hasonló földrajzi név, *Koekelberg* létezik is: ez Brüsszel egyik kerülete. Ezért a célnyelven is valóságos helységnévhez (Körmend) közel álló nevet kerestem, melynek töve a kecskeköröm szó.

3. Reáliák fordítása

„A kulturálisan kötött kifejezések fordításában a fordító általában több módszer között választhat, és nyilván azt a módszert választja, amely optimális hasonlóságot biztosít, azaz megfelelő kontextuális hatást ésszerű feldolgozási erőfeszítés mellett, tehát megfelel a relevancia elvének” (Gutt in Heltai 2008: 62). Gutt a Grice-i maximákból kiinduló relevanciaelméletet (Sperber és Wilson 1988) – mely valójában azt mondja ki, hogy minden jelentés nyelv és kontextus viszonyából ered – fejleszti tovább a fordításra alkalmazva. A relevanciaelmélet alkalmazása az ekvivalenciát voltaképpen a fordítás befogadásában aktiválódó meggyőződések, feltevések, elképzelések vagy lehetséges gondolatfolyamatok szintjén működő jelenségnek mutatja (Pym 2010: 37). A gyermekirodalom fordítása során gyakran alkalmaznak honosítást, illetve általánosítást vagy körülírást, hogy csökkentsék a feldolgozási erőfeszítést, és növeljék a gyermekolvasó beleélő képességét. Van Coillie szerint ezeket a stratégiákat különösen a nagyon fiatal gyermekközönségnek címzett irodalom átültetése során vetik be a fordítók (2005: 18). Lássunk egy példát egy reália adaptációjára.

Gránátos kocka

Az *Oti megmenti a papáját* című meseregény egyik főhőse egy állás nélküli szakács, aki – ha felidegesíti valaki – időnként dührohamban tör ki, és ebben csak kislánya tudja megakadályozni. Munkát keres, a sors pedig egy kisvendéglőbe veti. Ott épp egy tábornok rendelt egy furcsa nevű ételt, amit Tera kisasszony, a vendéglős nem ismer, de nem meri bevallani. Az étel neve az eredeti szövegben *Kaapse raasdonders*, vagyis nagyjából ‘fokföldi csicseriborsó’. A *raasdonder* holland anyanyelvűek számára is furcsa neve a csicseriborsónak (*kapucijner*), ráadásul maga az étel sem közismert, mely borsóból, sült hagymából és szallonnából áll. A vendéglős töpreng, miféle étel lehet ez, és úgy határoz, valami palacsintaféle: meg is süti az admirális számára, aki felháborodásában kidobja az ablakon.

A reália átvétele, vagyis szó szerinti lefordítása nyilvánvalóan nem járható út, több okból sem. Egyfelől a csicseriborsó, illetve szinonimája, a bagolyborsó egyértelműen tartalmazza a borsó utótagot, a vendéglős tehát – még ha nem is szakács – nem tévesztheti össze teljesen más típusú étellel. Másfelől elveszne a szituáció humora, illetve a felismerés, hogy bár furcsa nevű ételről van szó, a receptje egyszerű és sokan ismerik. A történet során Tóni, a szakács végül megmenti a helyzetet: elmondja a receptet a vendéglősnek, és el is készíti az admirálisnak. Olyan étellel szerencsés tehát helyettesíteni a holland eredetit, amely egyrészt a célnyelven is érdekesen hangzik, másrészt igen egyszerű étel, édességnek vélhető, de nem édesség. Így esett a választás a gránátos kockára – egyszerű nevén krumplis tésztára –, ami esetünkben még az admirálisra mint katonai rangra is reflektál, nem mindenki ismeri az összetevőit, ráadásul összekeverhető valamilyen édes ‘kockával’ (piskótakocka, kakaós kocka, diós kocka stb.). A magyar fordításban így a vendéglős helyette piskótát szolgál fel az admirálisnak.

- Tudja, mi az a gránátos kocka? – kérdezte Tera kisasszony, mielőtt köszönhettek volna egymásnak.
- Persze, hogy tudom – felelte Tóni.
- Nem piskótaféle?
- Semmiképpen. Krumplis tészta hagymával és paprikával.
- El tudja készíteni?
- Természetesen – felelte Tóni. – Éppen azt akartam kérdezni, hogy nincs-e szüksége szakácsra. (Schmidt 2014: 109–110)

Gránátos kocka helyett a grenadírmars – más asszociációk folytán – szintén összecsengetett volna az admirális foglalkozásával, csak hogy amikor a vendég-lős a konyhában kétségbeesetten lapozgatja nagy szakácskönyvét, két betűnél is keresi az ismeretlen ételt. A holland eredetiben értelem szerűen a k és az r betűknél, magyarul viszont a g és a k betűknél. „Gránátos kocka nem szerepelt benne. Volt viszont gesztenyebomba, gőzgombóc, gratinírozott zöldség. Megnézte a „kocka” k betűjénél is. Ott sem találta. Csak karalábéfőzeléket, korhelylevest, kenyérlángost, kókuszgolyót” (Schmidt 2014: 108). Így változtat meg olykor egyetlen reália megjelenése dominó szerűen további elemeket is a fordításban. Más műfajban, kontextusban esetleg más fordítói stratégia – vagyis nem az adaptáció, a honosítás – üdvös a kulturális reáliák fordításakor, itt azonban – és általában jellemzően a kisebb gyerekeknek szóló irodalomban – nem a forrásnyelvi ételek kulturális átvitele a lényeges, hanem azoknak a hangulatfestő szerepe. Esetünkben a kultúra átvitele a történet egészében, szövegszinten történik, méghozzá igen erőteljesen. Vagyis a honosító fordítástól függetlenül a gyerekeknek a történet más elemeiből nagyon is „lejön”, hogy egy másik kultúrában játszódik a cselekmény.

4. Szójátékok fordítása

Roitelet – rohadit lé

Oti papáját, a szakácsot épp ki akarják rúgni állásából, amikor franciák érkeznek a szálló éttermébe. A szálloda tulajdonosa nem érti, mit mondanak, illetve a saját nyelvén értelmezi a francia szavakat. Úgy hallja, valami olyasmit mondanak, hogy *grieven* (kb. ‘panasz’). De hogy panaszkodhatnak máris, amikor még sosem ettek az étteremben? Pattogi úr (*meneer Pardoes*) kénytelen Tóni szakács segítségét kérni, aki tud franciául. Kiderül, hogy a francia *grieves* szót értelmezte félre, melynek jelentése ‘rigók’: a franciák tehát nem panaszkodnak, hanem rigót szeretnének enni. Hogy a szójátékot magyarra átültessük, egyrészt olyan francia szót vagy kifejezést kell keresnünk, melyet beszédben kiejtve össze lehet keverni egy magyar szóval vagy kifejezéssel. A szónak továbbá franciául nyilván madarat kell jelentenie, nem is akármilyet: kis méretű, ehető madarat. Ehető, mert a túlzó, mégsem abszurd történet során Tóni magyarázza kislányának, mi mindent esznek a franciák, kis méretűt, mert az illusztrációkon rigók és egyéb apró madarak láthatóak. Másrészt a magyar kifejezésnek, amivel a francia szót hangzásban összekevertük, valami éttermi panasszal kapcsolatos

dolgot kellene jelentenie. Indulhat hát a madártani kutatás. Miután egy francia-szakértő barátomtól megtudtam, hogy az énekesmadarak többnyire ehetőek (és a franciák eszik is őket), a kör a francia énekesmadarak nevének – és természetesen azok kiejtésének – tanulmányozására szűkült. Ezzel persze a potenciális találatok száma is csökkent.

A kutatás szűrőjén akadt fent a *roitelet* ('ökörszem') név, melyet, ha franciául kiejtünk, úgy is hallhatjuk: 'rohadt lé'. A rohadt lé, illetve leves pedig máris használható lehet mint éttermi panasz, reklamálás. A magyar változatban tehát a Tónival zajló párbeszéd után az derül ki, hogy a franciák nem a rohadt lére panaszkodnak, hanem *roitelet*-t, vagyis ökörszemet szeretnének enni. Mivel a rigóból a fordításban ezen a ponton ökörszem lett, másutt is figyelni kell erre a történetben, és visszamenőleg kijavítani az addig esetleg rigóként szereplő állathősöket, a rigópástétomot ökörszempástétomra és így tovább. Az énekesmadarakról készített leltárnak arra is ki kellett terjednie, hogyan és milyen ritmusokat dalolnak, hiszen több párbeszédben szerepelnek fajtára jellemző madárhangok (csúúúú-tititi-túúú), sőt, egyik madár hősünk nevét is jellegzetes daláról kapta (az eredetiben a dalocska második üteméről: Tiet; a fordításban az elsőről: Csucusu).

Papír-tapír

A szakácsnak papírai sincsenek, ezért kell mindig menekülniük. De mik azok a papírok?, tűnődik a kislánya és ezen töprengenek barátai, a madarak is. Hollandul a *papier* szóban rejlő *pier* földigilisztát jelent. A papír vajon valami féregféle?, kérdezi a forrásnyelvi szövegben a feketerigó a varjútól. A magyar változatban más állat kínálkozik megoldásként: „De mi az a papír? Valami páratlanujjú patás? – érdeklődött a feketerigó. – Összekevered a tapírral. Papírról van szó – világosította fel Karezsz. – Lehet, hogy vannak *papapírok* és *mamapírok* – kezdte újra a feketerigó [...]” (Schmidt 2014: 51).

Mit csinál a hóvirág?

Annie M. G. Schmidt egyik leghíresebb mesesorozatának két főszereplője Janó és Janka (*Jip en Janneke*). Az apróbb közönségnek szóló kötetek egyikében a két kis barát egy hóvirágot nézeget a kertben. A hóvirág hollandul *sneeuwklók*, vagyis szó szerint 'hóharang'. A szomszéd – a szó szerinti jelentésre alapozva a tréfát – azt mondja a gyerekeknek, hogy a virág kora reggel, hajnali ötkor harangozni szokott (*sneeuwklökken luiden*), hallgassák csak meg közelről. A gyerekek másnap reggel hétkor kiszöknek a kertbe, hogy meghallgassák, ám „lelésnek” a harangszóról; egyikük édesanyja világosítja fel őket, hogy a szomszéd a bolondját járatta velük. A fordításban ez nyilván nem járható út, a hollandtól eltérően a magyar hóvirág szóban a 'hó' elemet használhatjuk fel a tréfához. A szomszéd a magyar változatban tehát azzal bolondítja a gyerekeket, hogy a hóvirágból néha esik a hó, többnyire hajnali ötkor szokott havazni. Ezért Janó és Janka nem közelről hallgatja, hanem közelről szemléli a hóvirágot, hullik-e belőle a hó.

5. Összegzés

Tanulmányom célja elsősorban az volt, hogy betekintést nyújtsak egy-egy műfordítói megoldást megelőző, Umberto Eco kifejezésével szólva „egyezkedési” folyamatba (2003), és bemutassam a végtermékek háttérében rejlő megannyi tényezőt, valamint azok sokszínűségét.

Összegezőként elmondhatjuk, hogy Annie M. G. Schmidt meseregényeinek fordításában az idegen kultúra átvitele nem a valós vagy mesebeli reáliák, tulajdonnevek, földrajzi nevek fordítása során igénybe vett stratégiákon múlik. A fordító akkor alkalmaz inkább elidegenítő stratégiákat, ha a kontextuális hatás lényeges tényezője, hogy melyik kultúrából származik a szöveg, ezeket az ismereteket tehát a célnyelvi olvasónak is fontos megszereznie. A fent vizsgált kifejezések hatásában azonban nem játszik releváns szerepet az, hogy azok idegen kultúrából származnak: lényeges a felismerhető, mégis egyedi és meseszerű (nyelvi) környezet, a (nyelvi) humor és játék. A gyermekirodalom fordítására általánosságban is a honosítás jellemző (Nord 1997: 103), hiszen a fordító arra törekszik, hogy a célnyelvi olvasó képes legyen feldolgozni és ismeretei alapján értelmezni a fordítást. A vizsgált meseregényekben előforduló tulajdonnevek, földrajzi nevek, reáliák, szójátékok fordítása során tehát honosítás történik, ugyanakkor a cselekmény, illetve a történet nyelven túli elemei egyértelműen tükrözik a forrásnyelvi kultúrának a célnyelvi kultúrában esetleg idegen vonásait.

Irodalom

- Eco, U. 2003. *Mouse or Rat? Translation as negotiation*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Heltai Pál 2008. Kulturálisan kötött kifejezések visszafordítása az Under the Frog c. regényben. *Fordítástudomány* 10. évf. 2. szám. 61–75.
- Joosen, V., Vloeberghs, K. 2008. *Uitgelezen jeugdliteratuur. Ontmoetingen tussen traditie en vernieuwing*. Leuven: Lannoo Campus/Biblion.
- Nord, C. 1997. *Translating as a Purposeful Activity*. Manchester: St. Jerome Publishing
- Pym, A. 2010. *Exploring Translation Theories*. London: Routledge.
- Sperber, D., Wilson, D. 1988. *Relevance. Communication and Cognition*. Cambridge: Harvard University Press.
- Van Coillie, J. 2005. Vertalen voor kinderen: hoe anders? *Literatuur zonder leeftijd* Vol. 19. No. 67. 16–39.

Források

- Schmidt, Annie M. G. 2013a. *Titi a parkban (Pluk van de Petteflet)*. Ford. Varga Orsolya. Budapest: Pagony.
- Schmidt, Annie M. G. 2013b. *Titi és az Időjós (Pluk redt de dieren)*. Ford. Varga Orsolya. Budapest: Pagony.
- Schmidt, Annie M. G. 2014. *Oti megmenti a papáját (Otje)*. Ford. Varga Orsolya. Budapest: Pagony.
- Schmidt, Annie M. G. 2014. *Janó és Janka téli meséi (Winter met Jip en Janneke)*. Ford. Varga Orsolya. Budapest: Pagony.